

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему:

**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ**

Виконала:

студентка II курсу магістратури, 63 групи
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»

Сташук Аліна Валеріївна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Богдан Тетяна Миколаївна

Чернігів - 2023

Роботу подано до розгляду « ____ » _____ 2023 року.

Студентка

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*
протокол № _____ від « ____ » _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

(підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ЇХ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ	9
1.1 Аналіз літератури та передового педагогічного досвіду з проблеми формування взаємодопомоги у спільній праці дітей дошкільного віку	9
1.2. Педагогічні умови організації праці дітей дошкільного віку в умовах ЗДО	16
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК НЕОБХІДНОЇ СКЛАДОВОЇ ЇХ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ	28
2.1. Форми і методи формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку як необхідної складової їх спільної праці	28
2.2. Організація педагогічного експерименту та аналіз результатів його проведення.....	33
2.3. Методичні рекомендації щодо формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці	51
Висновки до розділу 2	54
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Актуальність теми. Людська взаємодопомога є необхідною умовою розвитку доброзичливих взаємин людей, сприяє формуванню позитивних емоційних переживань і моральних почуттів. Виховання чуйного, готового прийти на допомогу молодого покоління – одне з найважливіших завдань сучасної освіти. Війна в нашій країні, з одного боку, дає дітям приклад взаємодопомоги дорослих, з іншого – багато дітей вимушені бути «відірваними» від однолітків по причині припинення роботи великої кількості дошкільних навчальних закладів. Тому багато дітей, приходячи в початкову школу, не готові до взаємодопомоги: не знають і не вміють вчасно звернутися за допомогою, прийняти її від інших або ж чемно відмовитися від неї, дякувати за надану допомогу, допомагати один одному в різноманітних видах діяльності. Отже, витoki зародження елементів взаємодопомоги знаходяться в дошкільному віці, бо саме тоді закладаються всі моральні якості особистості, в тому числі і формуються навички взаємодопомоги [2].

Проблемі взаємодопомоги між дітьми дошкільного віку у своїх наукових працях приділяли увагу вчені-психологи Л.С. Виготський, Л. Божович, О. Запорожець, О. Леонтєва. У педагогіці цією проблемою займалися К. Ушинський, А. Макаренко, А. Усова, Л. Пенєвська.

Дослідження показують, що між дітьми дошкільного віку існують доволі складні відносини. Задовго до того, як в процесі організованої вихователем сумісної діяльності складуться ділові контакти, між дітьми виникають особисті відносини, які базуються на почуттях симпатії, антипатії тощо, що впливає на становлення дитячого колективу, взаємовідносин в ньому, формуванню позитивних якостей між його членами, впливає на клімат та настрої дітей.

У своїй роботі вихователі закладів дошкільної освіти багато уваги приділяють формуванню у дітей доброзичливого ставлення до однолітків,

взаємодопомоги, в основі якої лежить принцип систематичного виховного впливу на емоційну сферу дитини. Слід зазначити, що у старшому дошкільному віці відбувається поступовий перехід від сприймання змісту окремих вчинків (добре-погано) до узагальнених понять про гарну поведінку. В цьому віці дитина вже в змозі оцінювати свою поведінку і поведінку довколишніх.

Дошкільник потребує не лише доброзичливої уваги з боку дорослого, а й співпраці з ним, взаєморозуміння, визнання дорослим його чеснот і досягнень [2]. Адже, в багатьох випадках дитина копіює поведінку дорослих. Тому дуже важливо показувати саме правильний приклад, як поводити себе з оточуючими людьми, допомагати як одноліткам, так і дорослим.

Слід відмітити, що важливу роль у формуванні навичок взаємодопомоги у дошкільників відіграє саме залучення дітей до трудової діяльності, як з однолітками, так і з дорослими. Якщо розглядати трудову діяльність дошкільника, то слід зазначити, що вона формується в усіх видах дитячої діяльності – ігровій, продуктивній, учбовій. Під час гри дитина оволодіває умінням відтворювати працю дорослих та їх взаємини в процесі діяльності. Під час продуктивних видів діяльності дитина вправляється в умінні ставити мету, планувати свої дії, долати труднощі, докладати зусилля, досягати результату. Трудова діяльність спрямована на створення суспільно корисного продукту. Саме виконуючи доручення спільно з однолітками, дитина починає усвідомлювати залежність одного від іншого, розуміти, що вона робить свій внесок у спільну суспільно корисну працю. Становлення у старшому дошкільному віці особистості великою мірою визначається розвитком мотивації трудової діяльності, розширенням відповідних знань та умінь, оволодінням уміння контролювати, регулювати та оцінювати свої трудові досягнення, співпрацювати з іншими дітьми [3].

Висвітлення питань, які розкривають шляхи формування позитивних взаємовідносин між дітьми, має важливе значення для педагогічної практики, зокрема поліпшення виховного процесу в дошкільному закладі. Одним із шляхів

реформування дошкільного навчання є перегляд форм і методів трудового виховання дітей, а також «вивчення проблем родинного і суспільного дошкільного виховання в сучасних соціальних умовах» для врахування та вирішення їх спільними зусиллями батьків і педагогів. Вирішення стратегічних завдань дошкільного виховання та освіти дітей можливе за умови організації єдності впливу на них з боку дошкільного навчального закладу та сім'ї. [1]

Отже, дуже важливо саме з дошкільного віку розвивати в дитині такі важливі риси, як взаємоповага та взаємодопомога. Тому що діти, які звикли з дитинства допомагати, співпрацювати один з одним та з дорослими, завжди придуть на допомогу тому, хто їй потребує. Цим обумовлена тема нашої роботи: **«Формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці».**

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити форми і методи формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці.

Завдання дослідження:

1. проаналізувати наукову, методичну та психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження;
2. визначити форми і методи формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці.
3. здійснити експериментальну перевірку рівня сформованості навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці.
4. розробити методичні рекомендації формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці.

Об'єкт дослідження: освітній процес у закладі дошкільної освіти.

Предмет дослідження: форми і методи формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз наукової, методичної літератури, наукових статей, фахових періодичних видань, вивчення передового педагогічного досвіду;

емпіричні: спостереження та аналіз формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці, анкетування, індивідуальні бесіди, діагностичні методики;

статистичні: кількісний та якісний аналіз експериментальних даних та результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження: полягає насамперед в актуалізації результатів сучасних зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних досліджень вчених стосовно формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці, в переосмисленні усталених підходів до вивчення взаємодопомоги у дітей дошкільного віку.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що за його результатами розроблено комплекс заходів та підготовлено методичні рекомендації для вихователів та батьків дошкільників щодо формування у дітей дошкільного віку навичок взаємодопомоги в процесі спільної праці.

База дослідження: заклад дошкільної освіти № 76 «Золота рибка» Чернігівської міської ради в Чернігівській обл.

Апробація результатів дослідження відбувалася у вигляді участі у конференціях з подальшою сертифікацією:

1) Богдан Т. Сташук А. Формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці. Збірник тез Міжнародна науково-практична конференція «Наука, освіта, технології і суспільство: тенденції, виклики, перспективи» у 2 ч. Житомир: ЦФЕНД, 2022. Ч. 1. 67 с.

2) Міжнародна науково-практична конференція «Наука, освіта, технології і суспільство: тенденції, виклики, перспективи» (12 листопада 2022 р., м. Житомир).

3) Всеукраїнська конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації» (30 травня 2023 р., м. Чернігів).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (39 найменувань) та додатків. Повний обсяг дослідження складає 70 стор., обсяг основної частини роботи – 66 стор.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ЇХ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ

1.1. Аналіз літератури та передового педагогічного досвіду з проблеми формування взаємодопомоги у спільній праці дітей дошкільного віку

Проблема виховання дітей в праці, починаючи з дошкільного віку, розроблялась багатьма педагогами і психологами як в історико-педагогічній спадщині, так і в сучасних дослідженнях.

До проблеми виховання дітей у процесі спільної праці зверталися автори перших утопічних систем оновлення суспільства шляхом виховання. Зокрема, Томас Мор рекомендував маленьких дітей знайомити з працею людей і спонукати їх до посильної участі в трудових процесах.

На велику роль праці у вихованні маленьких дітей вказували західноєвропейські педагоги Я. Коменський, Й. Песталоцці, Р. Оуен, Ф. Фребер, М. Монтессорі. Першочергового значення трудовому вихованню надав американський педагог Д. Дьюї, вважаючи його основним засобом підготовки підростаючого покоління до життя.

В. Сухомлинський власним педагогічним досвідом довів, що праця дітей є найважливішим фактором їх виховання в громадянському дусі, формування в них моральності, залучення до колективного життя. Сухомлинський казав, що трудове життя в роки дитинства – це одна з важливих умов формування гармонійної людини. Потрібно виховувати в дітях почуття радості праці, без цього неможливе життя колективу. Через стежку праці маленька людина виходить на широкий шлях громадянського життя. Говорячи про керівництво дитячою працею, В. Сухомлинський радить батькам і вихователям надавати

дітям можливість трудової самодіяльності, але разом з тим, спрямовувати їх на виконання завдань в праці охоче і якісно. Важливо враховувати інтерес до праці, бажання брати участь у спільній праці. При цьому необхідно виховувати у дітей вміння розподіляти свою роботу, виховувати почуття взаємодопомоги, оцінювати свою працю і працю своїх однолітків.

Сучасні українські дослідники проблеми трудового виховання (З. Борисова, В. Павленчик, Г. Беленька, М. Машовець) вивчають питання виховного значення праці дітей у дитячому садку і сім'ї. В перерахованих працях встановлено певні закономірності складного процесу формування у дітей моральних якостей, пов'язаних з працею. У нашому дослідженні ми прагнемо встановити особливості виховання почуття взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку при виконанні спільних трудових завдань.

Ефективність різних видів діяльності як засобів виховання моральної поведінки дітей дошкільного віку обґрунтовують дослідження Л. Артемової, З. Борисової, Р. Буре, В. Жуковської, В. Залоніної, Л. Крапкової, Т. Маркової, В. Нечаєвої, В. Павленчик, Г. Поніманської та інших [28]. За даними науковців, у процесі спільної діяльності на тлі природного прагнення до спілкування та взаємодії з однолітками діти включаються в проблемні ситуації, які потребують моральної регуляції. При цьому дотримання моральних норм набуває практичного обґрунтування. Оволодіння моральними нормами і правилами поведінки зумовлюється змістом діяльності, рівнем сформованості навичок її виконання, характером спілкування і взаємодії з дорослими та дітьми.

Трудове виховання нового покоління розглядається сьогодні як одне з найважливіших завдань усієї системи освіти. Посильна трудова діяльність дошкільника – не лише засіб, а й неодмінна умова морального розвитку особистості. Адже саме в праці найінтенсивніше накопичується моральний досвід, формується оцінне ставлення до дій і вчинків однолітків, стверджуються морально-вольові якості, відбувається становлення власної самооцінки дитини, яка зумовлює певні прояви її поведінки в різних життєвих ситуаціях. Отже, в

процесі праці в дітей формуються саме такі якості особистості, які конче потрібні їм для подальшого життя [14].

Трудове виховання сприяє духовному збагаченню підростаючої особистості. Спеціально проведені дослідження показали, що в процесі трудових дій соціальна мотивація у дошкільників формується успішніше, ніж у ігрових діях (Л. Божович, Г. Люблінська, Я. Неверович). Під соціальною мотивацією розуміється прагнення зробити щось корисне іншій людині.

Так, дослідження, проведені Я. Неверович, переконливо свідчать, що за умови правильної організації трудової діяльності суспільно спрямовані мотиви можуть набувати для дошкільника значно більшої спонукальної сили, ніж особисті, або ж інтерес до зовнішньої, процесуальної сторони діяльності.

На цьому наголошував А. Макаренко, який вважав, що дитина повинна виховуватися так, щоб вирішальним моментом у трудовому зусиллі була не її зацікавленість, а користь, необхідність. У міру розвитку дитини навіть найбільш неприємна робота даватиме їй радість, якщо суспільна значущість роботи буде для неї зрозуміла. [20]

Під впливом батьків і вихователів та їх безпосередньою допомогою дошкільник поступово навчається виконувати окремі доручення, а згодом – і складніші завдання, результати яких потрібні не тільки йому особисто, а й мають значення для близьких дорослих, товаришів по групі. Хоча об'єктивна цінність цієї діяльності ще не досить велика, проте для самої дитини вона дуже важлива, особливо для формування моральних якостей, для підготовки до майбутньої суспільно-корисної праці. [4]

Праця в суспільстві характеризується тим, що кожна людина працює не лише заради задоволення власних потреб, а й на користь іншим людям, в інтересах колективу і суспільства. І у вихованні дошкільників має формуватися саме таке ставлення до праці, розуміння її суспільної значущості.

В останні десятиліття в психолого-педагогічній літературі проблема виховання дошкільника в праці дедалі частіше розглядається не лише як

важливий засіб формування в них позитивного ставлення до праці, відповідальності, працелюбності, а й неодмінна умова формування в хлопчиків і дівчаток колективістських рис особистості, виховання в них почуття взаємодопомоги. (З. Борисова, Р. Буре, Я. Неверович, В. Шур, С. Якобсон) [33].

Процес формування людської особистості невіддільний від соціального середовища, в якому вона живе і діє. З першого дня життя дитина тісно пов'язана з іншими людьми і не може розвиватись як особистість без спілкування та взаємодії з ними.

У працях відомих психологів (Л. Виготського, М. Леонтьєва, М. Лісної, О. Запорожець) переконливо показано, що дитина з'являється на світ лише маючи потенційну можливість стати людиною. Вона реалізує цю можливість і справді стає людиною завдяки тому, що засвоює соціально-історичний досвід, нагромаджений людством протягом багатьох століть. Суть і зміст психологічного розвитку дитини, власне, і полягає в засвоєнні цього досвіду в процесі спілкування з оточуючими людьми [10].

Дослідники використовують працю дітей в цілому, або окремі її види з метою виховання у дітей тих чи інших моральних якостей: самостійності (Л. Порембська, Т. Введенська), відповідальності і колективних взаємин (З. Неверович, З. Борисова, К. Климова, Т. Маркова, Г. Фасолько), любові до праці, бажання працювати (О. Фролова, В. Нечаєва, Л. Образцова, Д. Сергєєва та ін.). Зазначимо, що всі ці дослідження не ставили за мету виховання даних якостей у повному обсязі в завершеному вигляді. Кожне з них розв'язує ці завдання стосовно можливостей дошкільного віку, тобто йдеться про формування у дітей основ цих якостей. [10]

Також у ряді досліджень встановлено певні закономірності складного процесу формування у дітей моральних якостей, пов'язаних з працею. Зокрема, підкреслюється необхідність формування у дітей суспільних мотивів праці (Я. Неверович, Т. Маркова, В. Нечаєва). Особливо докладно розв'язано це питання у праці Я. Неверович. Автор встановила, що суспільні мотиви праці,

зокрема, прагнення зробити щось корисне іншій людині – мають місце вже в дошкільному віці. Вони можуть мати для дитини істотне значення, більше, ніж власна користь чи інтерес до зовнішньої сторони діяльності. [12]

Р. Буре встановлено, що у ході колективної праці створюються умови, які допомагають дитині засвоїти правила поведінки, навчитися узгоджувати її з вимогами оточуючих людей. Під впливом вихователя і однолітків поступово складається стійка система вчинків, яка надалі виявляється навіть при відсутності зовнішніх впливів. В. Павленчик доведено, що позитивні взаємини дітей старшого дошкільного віку в трудовій діяльності формуються за умови підвищення рівня оволодіння вміннями і навичками праці та зростання статусу кожного вихованця в групі. [12]

Психолого-педагогічною наукою доведено, що потреба в соціальних контактах, яка виникає у дитини вже у три місяці життя, є головним джерелом її психічного розвитку в онтогенезі (індивідуальному розвитку живої істоти від народження до смерті). Це одна з перших соціальних потреб, яка з'являється вже у ранньому віці [15].

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до виконання комплексу ролей, необхідних для суспільного життя: громадянина, трудівника, сім'янина, товариша. Розвиток людини – це шлях «вростання» в соціальне середовище, поступове оволодіння суспільною структурою в процесі діяльності. Увесь довгий шлях розвитку людства кожний його член повинен пройти практично заново в найкоротші терміни. І роль дорослого, роль вихователя на цьому шляху важко переоцінити.

Дослідження В. Павленчик [18] спрямоване на вивчення процесу формування позитивних взаємин дітей 6-го року життя в спільній трудовій діяльності і керування цим процесом. Автор приходять до висновку, що використання в педагогічному процесі суспільно значимої і спільної по організації трудової діяльності створює об'єктивні умови для встановлення між дітьми взаємовідносин співробітництва, взаємодопомоги, позитивних взаємин.

Умовою ефективності цього процесу є цілеспрямоване педагогічне керівництво, використання раціональних засобів організації дитячої праці, забезпечення умов її виховного впливу на розвиток дітей.

Особливості впливу спільної продуктивної діяльності на становлення моральної активності дітей старшого дошкільного віку досліджувалися Л. Крайною. За даними дослідника, в ході виконання спільних завдань об'єктивно виникають етичні ситуації, в яких у дітей формується ставлення до діяльності, колективні взаємини, засвоюються моральні норми. Інтерес до спільних завдань і самостійне спілкування з однолітками є важливими чинниками формування морально активної поведінки. [7]

Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що взаємодопомога формується вже у дошкільні роки, тоді коли дитина починає впорядковувати свою поведінку під безпосереднім впливом дорослих і соціального оточення (З. Борисова, Р. Буре, Я. Неверович, В. Щур, С. Якобсон та інші). [33] Спільна праця виступає засобом виховання взаємодопомоги як почуття колективізму, впевненості у собі і у товаришах. Кінцевий результат спільної діяльності є результатом дій кожної дитини. Така форма організації праці викликає у дітей переживання, спрямована на досягнення власного успіху в ній, а також необхідності обов'язкового узгодження дій, орієнтацію на партнера, а отже, і врахування його інтересів і можливостей. Взаємодія у спільній праці активізує у дітей прагнення досягнути колективного успіху і підвищує зацікавленість в успіху товариша.

Взаємодопомога – це обопільна допомога. Допомога, що надається один одному, взаємно. Виходячи з цього визначення можна побачити, що суттєвого значення у вихованні почуття взаємодопомоги набуває характер взаємин між дітьми, а також між дорослим та дитиною. В умовах співпраці дорослий, як більш досвідчений, спонукає дитину до прояву ініціативи, самостійності, прагненню до співпраці з іншими дітьми.

У практиці суспільного дошкільного виховання великого значення надається організації спільної діяльності дітей як важливому засобу формування в них зародків взаємодопомоги. Спостереження показують, що залучення дитини до роботи разом з однолітками допомагає їй відчуті і зрозуміти необхідність виконувати загальноприйняті норми та правила взаємодії, формує вміння підпорядковувати свої особисті цілі й наміри груповим заради успіху загальної справи. Правильно організована спільна діяльність дітей сприяє тому, що вони поступово навчаються поважати товаришів, розуміти їхні бажання, інтереси, вболівати не лише за свою частку праці, а й за її кінцевий результат. [11]

Під час виконання колективних або трудових завдань у дитини часто виникає потреба поділитися з товаришем власним задумом, досвідом, вмінням. Спільні переживання радощів успіху або смутку з приводу тимчасових невдач зближують дітей, згуртовують їх навколо єдиної мети. Емоційне піднесення сприяє розвитку дружніх взаємин не тільки в колективній діяльності, а й у повсякденному спілкуванні. Проте було б неправильно вважати, що залучення дітей до спільної діяльності само по собі забезпечує виникнення позитивних взаємин між ними, формування у них взаємодопомоги.

Слід наголосити, що хоча спільна діяльність дошкільників, особливо старших, і спрямована на досягнення певного результату роботи, однак головна її мета – засвоєння дітьми правил взаємодії з однолітками, вправління у позитивних формах спілкування з товаришами і турботливому ставленні до них. Значення спільної продуктивної праці для виховання дітей навіть важко переоцінити.

Така праця є дуже корисною для виховання моральних якостей, дає змогу дитині відчуті себе частиною колективу, забезпечує готовність діяти в системі «дитина-діти». Її результатом є досягнення не однієї дитини, а колективу учасників загальної справи. І від того, наскільки якісно буде виконана робота кожного учасника трудового процесу, залежатиме кінцевий результат.

Звичайно, спільна праця тільки тоді позитивно впливає на дітей, коли вихователь створює для цього відповідні умови, попередньо готує дошкільників до неї. Насамперед важливо, щоб діти володіли певними уміннями та навичками роботи з тим чи іншим матеріалом, без цього про організацію спільної праці не може бути й мови. Потрібно, щоб зміст завдань, відібраних для колективного виконання, давав змогу об'єднувати дітей у невеликі підгрупи; щоб у процесі роботи вихователь широко використовував методи, спрямовані на формування у дошкільників способів погодження дій і позитивних форм спілкування. Якщо педагог не виховуватиме цього, діяльність дошкільників залишиться нейтральною щодо виховних завдань і діти, хоч працюватимуть разом, досвіду взаємодопомоги не набуватимуть. [9]

Отже, готовність прийти на допомогу можна розглядати як інтегральну моральну якість, яку набуває дитина саме в процесі спільної трудової діяльності, а взаємодопомогу можна трактувати як процес, спрямований на вміння емпатійного сприймання та прийняття проблем, думок, позицій іншої людини і готовність діяти разом, допомагати задля досягнення певної мети.

1.2. Педагогічні умови організації праці дітей дошкільного віку в умовах ЗДО

Спільна діяльність є необхідною умовою соціалізації людини, засобом та фактором її загального психічного та особистісного розвитку, джерелом пізнання, переживань, соціальної практики, засобом самопізнання та самопрояву зростаючої особистості. Беручи участь у спільній діяльності, дитина навчається поступатися бажанням однолітків та вимогам дорослого або переконувати їх у своїй правоті, докладати зусиль для досягнення загального результату.

У державному Стандарті дошкільної освіти визначено цільові орієнтири, в яких на етапі завершення дошкільної освіти дитина «активно взаємодіє з

однолітками та дорослими, бере участь у спільних заходах, іграх, здатна домовлятися, враховувати думки інших, дитина може дотримуватися соціальних норм у різних видах діяльності, у взаєминах з дорослими та однолітками», що відповідає характеристиці дитини як суб'єкта взаємин [3].

Для того щоб цільові орієнтири були досягнуті, рекомендуються такі педагогічні умови організації спільної діяльності дітей в ЗДО:

- побудова освітньої діяльності на основі взаємодії дорослих з дітьми, орієнтованої на інтереси та можливості кожної дитини яка враховує соціальну ситуацію її розвитку;

- підтримка дорослими позитивного, доброзичливого ставлення дітей один до одного та взаємодії дітей у різних видах діяльності.

Організація спільної діяльності дітей дошкільного віку вимагає створення спеціальних умов, які сприяють їхньому розвитку, соціалізації та навчанню. Основні умови організації спільної діяльності в дошкільному віці включають:

- створення безпечного та заохочуючого середовища: забезпечення безпечного простору для гри та взаємодії, забезпечення комфортних умов для дітей, зокрема, тепла, чистоти та наявності необхідних іграшок і матеріалів;

- формування групового співробітництва: створення стабільних груп, де діти можуть розвивати взаємодію та дружбу, надання завдань, які вимагають спільної роботи та розв'язання проблем;

- стимулювання комунікації: проведення вправ та ігор, які розвивають мовлення та мовні навички, стимулювання обговорень та висловлювання власних думок;

- розвиток емоційного інтелекту: розвиток уміння розпізнавати та виражати свої почуття, організація ігор, що сприяють розумінню та сприйняттю емоцій інших дітей;

- створення ігрових ситуацій: організація ігор, в яких діти можуть втілювати різні ролі та ситуації;

- креативні завдання: надання завдань, які сприяють творчому мисленню та розвитку уяви;

- різноманітність матеріалів та завдань: забезпечення різноманіття матеріалів і завдань для різних дітей, представлення завдань різної складності для врахування індивідуальних потреб;

- розвиток самостійності та відповідальності: залучення до самостійного виконання завдань, таких як одягання, їжа, тощо, заохочення дітей допомагати один одному та брати відповідальність за спільні справи.

Для того, щоб до початку шкільного віку вміння працювати в парі/групі було освоєно, його розвиток має здійснюватися поступово та пройти у дошкільному періоді три етапи.

Перший етап (3-4 роки – молодший вік) – має бути спрямований на те, щоб діти отримали позитивний досвід роботи в парі та групі однолітків під керівництвом дорослого.

Другий етап (4-5 років – середній вік) – полягає у отриманні дошкільнятами досвіду, вміння домовитись між собою вибір предмета, діяльності під керівництвом дорослого, розвиток самостійності та творчості у спільній діяльності.

Третій етап (5-6 років – старший вік) – повинен забезпечувати отриманий дітьми досвід усвідомленого та самостійного договору у парі та групі про предмет та спосіб діяльності.

Робота з розвитку вмінь дітей співпрацювати один з одним ведеться у безпосередній освітній діяльності. У дітей формується вміння ділити між собою матеріал (іграшки, фігурки, фарби), розподіляти функції у вигляді вибору ролі (кішка-мишка, покупець-продавець, виконавець-контролер). Наприклад, спільно виконуючи роботу з аплікації, одна дитина вирізає круги, інша квадрати. Дитина-продавець відбирає стільки гудзиків, скільки фішок приніс їй покупець. Важливо одне: діти мають мінятися ролями за взаємною домовленістю.

Працюючи з молодшим дошкільним віком, можна умовно розділити приміщення на частини: в одній діти обирають партнера, в іншій виконують завдання. Щоб дитина звертала увагу саме на свого партнера, краще кожної пари виділити столик. Вихователь, щоб не відволікати дітей, спочатку пропонує їм домовитися про те, хто і що робитиме, розповісти про це, і тільки після цього роздає матеріал (у старшому дошкільному віці діти «пари» обирають самі). Після закінчення діяльності діти розглядають роботи інших пар, порівнюють їх із своїми. Підбиваючи підсумки, вихователь акцентує увагу дітей на тому, наскільки важливо бути справедливими, доброзичливими, конструктивно оцінювати роботу товаришів. [25]

Для успішного спільного виконання завдань можуть бути застосовані такі педагогічні методи та прийоми, спрямовані на групову взаємодію та співпрацю у продуктивній діяльності:

- використання мотиваційного компонента при постановці завдань (зробити для когось подарунок, вироби);
- формування в дітей дошкільного віку здатність розпізнати ситуацію співробітництва, вибрати і прийняти таку позицію у соціальних відносинах, яка відповідає її можливостям у цій діяльності (уміння вислуховувати і зважати на думку інших під час виготовлення колективних панно, колажів тощо);
- розігрування проблемних ситуацій (реалізуючи дані ситуації, педагог впливає на почуття співчуття, які є у дошкільному віці, спонукає дітей до співчуття, співпереживання при вирішенні поставленої задачі);
- ситуації морального вибору (коли усвідомлення найважливіших моральних категорій осягається дошкільнятами з опорою на конкретні дії щодо однолітків: допомога в завершенні розпочатого виробу тощо).

Робота з організації початкових форм співробітництва у парі включає чотири етапи:

Перший – вербальне позначення дорослим ситуації заняття (нагадування правил гри чи змісту продуктивної діяльності, обговорення разом із дітьми адекватного способу спільного виконання завдання).

Другий – утворення пар (природне об'єднання дошкільнят за власним бажанням; допомога дорослого дітям, які мають труднощі у виборі партнерів).

Третій – власне взаємодія дитини з однолітком (самостійний розподіл обов'язків у парі, поділ операцій, спільне виконання завдання, допомога дорослого у випадках, коли розбіжності, які виникають між дітьми, можуть призвести до руйнування спільних дій). Якщо пара дошкільнят не справляється із завданням, із нею ще раз обговорюється відповідний спосіб взаємодії.

Неминучі конфліктні ситуації, негативна поведінка дітей обговорюється лише з конкретною парою дошкільнят, без привертання уваги інших однолітків. Надати дітям можливість висловити свої претензії одне до одного, припущення, чому в них щось не вийшло, запропонувати продовжити виконання завдання, враховуючи отриманий досвід. [23]

Тому попередня робота педагога є головною умовою взаємодії дітей у парах. Педагог повинен акцентувати на важливості договору пари для того, щоб мета спільної діяльності була досягнута (створення малюнка, виробу, картинки, будь-якого продукту спільної діяльності).

Четверта частина – аналіз та оцінка продуктів діяльності. На даному етапі провідна роль залишається за педагогом, який після виконання завдання організовує виставку дитячих робіт, звертає увагу дітей на роботи однолітків, пропонує розглянути їх, порівняти зі своїми, даючи при цьому зразок доброзичливої конструктивної оцінки.

Після кількох освітніх ситуацій, коли діти набувають невеликого попереднього досвіду взаємодії з однолітками, на лялькових персонажах можна програвати «негативний зразок» взаємодії (ляльки виконують завдання, не звертаючи уваги одна на одну, сварячись, відбираючи матеріал тощо). У результаті вони «не справляються із завданням». Далі з дітьми обговорюються

причини негативної ситуації, яка склалася, пропонується сказати, як би вони вчинили в даному випадку. Таким чином педагог підводить дітей до усвідомлення необхідності попередньої домовленості з партнером про порядок дій. Після цього лялькам «надається можливість виправитися», тобто виконати завдання правильно, спільно. [13]

Поетапна робота з навчання дітей взаємодії у парі, дозволяє перейти в інший рівень розвитку продуктивної взаємодії дошкільнят до об'єднання в більш численні підгрупи, по 3 – 4 дитини. Кожне наступне завдання ускладнюється порівняно з попереднім, як у плані запропонованого дітям змісту роботи, так і по лінії умов виникнення колективного задуму майбутнього продукту.

Спільна праця дітей – складна форма колективної дитячої діяльності, що передбачає досягнення спільної мети через виконання послідовних трудових дій, які переходять від одного учасника трудового процесу до іншого. Усі трудові дії мають певну завершеність.

Спільна праця лише тоді позитивно впливає на дітей, коли вихователь створює для цього відповідні умови, попередньо готує дошкільнят до неї. Спільній роботі дітей, як правило, передують групові заняття, на яких вихователь знайомить дітей з трудовими завданнями, правилами їх виконання, розподілом обов'язків між дітьми.

Найбільш складна форма організації дитячої праці це — взаємодіюча праця, коли діти розподіляють обов'язки, допомагають один одному, оцінюють свою роботу і товаришів, відчують корисність своєї праці, отримують задоволення від неї.

Потрібно звернути увагу на те, що дієвість позитивного впливу однолітків можна забезпечити при цілеспрямованому комплектуванні мікрогруп, враховуючи: рівень співробітництва, рівень трудових умінь та навичок, характер вибіркових відносин, становище дитини у групі та пов'язану з цим активність, наполегливість. На формування в дітей вміння діяти спільно, встановлювати позитивні взаємини впливає ряд чинників [14]. До таких чинників можемо

віднести: соціальне оточення (сім'я, дошкільних навчальний заклад), емоційний інтелект (висловлювання емоцій, емпатія), соціальні навички (дотримання правил та відповідальність), взаємодія між дітьми та дорослими, спільні активності (ігри, творчі проекти).

Структура організації трудової діяльності, має цілеспрямований вплив як педагога так і однолітків. Особлива роль відводиться вихователю, адже правильна організація та належне педагогічне керівництво трудовим процесом сприяє виникненню позитивних взаємин між дітьми.

Якщо вихователь не враховує об'єктивних причин, які спонукають дітей спілкуватися, не звертає уваги на реальний стан відносин і не регулює їх на основі моральних норм, вони набувають характеру стихійного досвіду поведінки, негативні прояви домінують і закріплюються. Ось чому педагогічне керівництво взаємовідносинами дошкільнят є першочерговим виховним завданням.

На перше місце виступає необхідність активної участі разом з іншими дітьми у праці, яка має спільну користь. У старшому дошкільному віці соціальні мотиви набувають дедалі більшого значення серед інших мотивів поведінки, і цьому сприяє ознайомлення з професіями дорослих. Однак, є тут і певні труднощі, оскільки конкретні результати суспільно корисної праці можна показати наочно, тоді як розкрити моральну сторону її, тобто довести важливість виконання моральних норм набагато складніше.

Дані численних досліджень підтверджують складність формування уявлень про колективний характер людської праці, щоб подолати її, потрібно якнайчастіше організовувати спільне виконання дошкільнятами трудових завдань.

Розвиток мотивів, які визначають суспільний напрямок трудової діяльності дітей, здійснюється декількома шляхами: пропозицією виготовити подарунок своїм рідним, малюкам, друзям-школярам, гостям дитячого садка, а

також виконанням ряду посиљних видів робіт у процесі поглибленого ознайомлення з працею дорослих. Жоден із них, однак, не є універсальним.

Досвід вихователів показує, що прагнення дитини зробити щось корисне найяскравіше проявляється у приємній їй діяльності, пов'язаній з почуттям (зробити подарунок), і не завжди поширюється на вміння допомагати дорослим у повсякденному житті, робити приємне іншим без підказки та контролю. Для формування цінних соціальних мотивів потрібні трудові завдання, які відповідали б знанням дітей про суспільство, про трудові та моральні обов'язки людей. [28]

Необхідно, щоб зміст завдань, відібраних для колективного виконання, давав змогу об'єднувати дітей у невеликі підгрупи; щоб у процесі роботи вихователь широко використовував методи, створені задля формування в дошкільнят навичок узгодження дій та позитивних форм спілкування.

Організація спільної праці дітей у старшій групі стає систематичною. Організовуючи спільну працю дітей, вихователь має продумати всі основні компоненти керівництва цією діяльністю. Він визначає місце та час для спільної праці дітей, продумує її зміст та форми виконання, розподіл обов'язків між дітьми, забезпечує узгодженість у їхніх діях, загальне керівництво всім колективом. Час для неї в режимі дня виділяють або вранці, або під час прогулянок у першій та другій половині дня, іноді під час занять.

Спільна робота дітей є найскладнішою формою їх об'єднання, тому організація цієї роботи рекомендована лише у старшій групі дитячого садка на етапі, коли діти вже мають достатні трудові навички та вміння. Важлива особливість оволодіння моральними нормами у спільній роботі які мають вигляд конкретних правил а ні наказових дій. Виконання їх стає обов'язковим, оскільки без цього неможлива успішна діяльність та досягнення позитивного результату.

Отже, спільна (чи колективна) праця дітей, а також взаємодопомога у цій роботі виступає не лише важливим засобом трудового виховання, а й першою школою моральності.

У спільній праці критерії виконання дітьми трудових завдань можуть бути визначені у двох напрямках:

1. Характер виконання дітьми самих трудових завдань, їхнє вміння та старанність у роботі, якість виконаної роботи.
2. Характер взаємовідносин дітей у процесі спільної праці: вміння дітей допомогти одне одному, їх вимогливість до своєї праці та праці однолітків, вміння розподілити обов'язки праці, організувати раціональне виконання завдання, узгоджувати свої дії з іншими дітьми.

Теоретичний аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури показав, що взаємодопомога дітей дошкільного віку є складною психологічною категорією, яка має свою будову та закономірності розвитку. Взаємодопомога пов'язана з процесом розпізнання стану іншого (емпатією), з умінням співвідносити свою поведінку з моральними нормами, і навіть залежить від спільного характеру діяльності дітей. [30]

Тесленко С., Бандурко О. виділяють три основні компоненти взаємодопомоги дошкільнят:

- моральний (уявлення дітей про мотив взаємодопомоги);
- емоційний (розвиток емпатії дошкільнят);
- діяльнісний (ступінь самостійності здійснення дітьми дій надання допомоги у спільній діяльності).

Відзначимо особливості розвитку компонентів взаємодопомоги:

1. Уявлення про мотив взаємодопомоги мають три спрямованості. Перша – відсутність уявлень (дітям важко відповісти на питання: «Чому треба допомагати?»). Друга – зовнішньо об'єктивна спрямованість уявлень про мотив взаємодопомоги (причиною прояву взаємодопомоги виступають погані умови навколишньої дійсності). Третя – альтруїстична спрямованість (причиною прояву взаємодопомоги є небажання іншої людини).

2. Емоційний компонент взаємодопомоги, який виражається в особливостях розвитку емпатичних процесів дошкільнят, має три рівні прояву.

Перший – співпереживання героям літературного твору, що виражається в орієнтуванні на емоції інших (персонажів казки), у копіюванні емоцій та дій персонажів. Другий – співчуття, які виявляються в емоційній оцінці переживань героїв літературного твору та емоційного ставлення до їх почуттів на основі норм та цінностей. Третій – спонукання до сприяння, що характеризується конкретними пропозиціями щодо створення умов виходу із проблемної ситуації.

3. Діяльнісний компонент, який виявляється через ступінь залучення дітей у дії однолітків, також має три особливості прояву. Перша – діти у спільній діяльності з однолітками здійснювали дії про надання допомоги при безпосередньому керівництві дорослого (постановка морального завдання). Друга – при спільній взаємодії з однолітками дошкільнята проявляли допомогу при спостереженні поведінки дорослого. Третя – діти у спільній діяльності з однолітками надавали допомогу самостійно без супроводу дорослого [33].

Можемо визначити змістові характеристики рівнів прояву взаємодопомоги дітей:

1. Прагматична допомога – відсутність уявлень про мотив взаємодопомоги людей; співпереживання емоційному стану іншої людини, що виражається в орієнтуванні та копіюванні його емоцій та дій; у спільній діяльності здійснення дій надання допомоги за безпосереднього керівництва дорослого.

2. Формальна допомога – зовнішньо об'єктивна спрямованість уявлень про мотив взаємодопомоги людей; співчуття емоційному стану іншої людини, що відображається в емоційній оцінці її переживань та емоційному ставленні до почуттів іншої на основі норм та цінностей; при спільній взаємодії надання допомоги після спостереження поведінки дорослого.

3. Дійсна допомога – альтруїстична спрямованість уявлень про мотив взаємодопомоги; емоційні переживання іншої людини викликають спонукання до сприяння, що виражається у конкретних пропозиціях щодо створення умов виходу із проблемної ситуації; у спільній діяльності самостійного надання допомоги.

Таким чином, розвиток вміння взаємодіяти в парі у дітей дошкільного віку стимулює мовленнєву активність, самостійність, сприяє оволодінню необхідними навичками взаємодії між дітьми та з педагогом; навичками саме того взаємного контролю результатів діяльності; формується вміння відстоювати свою думку, вказувати на помилки інших та виправляти їх, розвивається вміння оцінювати свої досягнення, використовуючи прогностичну оцінку, закладається основа адекватної самооцінки, формується база навчальної діяльності, яка необхідна дітям у подальшому в шкільному навчанні.

Висновки до розділу 1

Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчує, що моральні якості дітей виховуються в різних видах дитячої діяльності: у грі, праці, навчанні. Організація трудового виховання саме в цьому плані розкриває величезні виховні можливості організованої праці (З. Борисова, Т. Введенська, В. Нечаєва, Т. ФМаркова та інші).

Можемо зробити висновок що взаємодопомога формується вже у дошкільні роки, тоді коли дитина починає впорядковувати свою поведінку під безпосереднім впливом дорослих і соціального оточення (З. Борисова, Р. Буре, Я. Неверович, В. Щур та інші).

Спільна праця виступає засобом виховання взаємодопомоги як почуття колективізму, впевненості у собі і у товаришах. Взаємодія у спільній праці активізує у дітей прагнення досягнути колективного успіху і підтримує зацікавленість в успіху однолітків.

Однак, на теперішньому етапі розвитку дошкільної освіти, виховання взаємодопомоги залишається одним з найактуальніших і недостатньо вивчених, як в умовах дошкільного навчального закладу, так і в сім'ї.

Ми вважаємо, що готовність прийти на допомогу можна розглядати як інтегральну моральну якість, яку набуває дитина саме в процесі спільної трудової діяльності, а взаємодопомогу розглядаємо як процес, спрямований на вміння емпатійного сприймання та прийняття проблем, думок, позицій іншої людини і готовність діяти разом, допомагати задля досягнення певної мети.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК НЕОБХІДНОЇ СКЛАДОВОЇ ЇХ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ

2.1. Форми і методи формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку як необхідної складової їх спільної праці

До умов розвитку моральної поведінки у дошкільнят відносяться: зразки-еталони, які є орієнтирами при визначенні стратегії поведінки; розвиток моральних почуттів, які регулюють поведінку дитини; демонстрація різних способів і форм моральної поведінки; формування умов для застосування отриманих знань у власній поведінці; формування навичок оцінки власної поведінки.

У старшому дошкільному віці інтенсивно накопичуються моральні уявлення і якості, зростає усвідомленість поведінки, складаються регулятори моральної поведінки, відбувається розвиток моральної свідомості.

Переваги старшого дошкільного віку для формування моральної поведінки – загальна позитивна спрямованість поведінки; нестійкий характер негативних якостей; комфортність. Найважливішими передумовами розвитку моральної поведінки старших дошкільнят можна вважати підвищену увагу до моральної сторони відносин, інтерес до оточуючих, переважання емоційної сфери при сприйнятті навколишнього світу. [20]

У старшому дошкільному віці діти здатні проявляти емоційні почуття, що пов'язано зі збільшенням досвіду соціальної взаємодії; вони здатні оцінювати вчинки з позиції моральних норм, висловлювати моральні судження про подію або побачене.

Регулятивна основа моральної поведінки – моральні еталони, оцінки, особиста орієнтація, прояви емоційно-чуттєвої і мотиваційно-потребової сфер, які надають регулятивний вплив на поведінку дошкільнят [27].

Орієнтовною основою моральної поведінки є комплекс моральних уявлень і понять, які накопичені при освоєнні і знайомстві з нормами моралі і моральними категоріями, і сформовані на основі зазначених норм і категорій моральні оцінки.

Емоційно-потребовою основою є мотиви, моральні потреби і переконання дошкільника, які відображають прояв його ставлення до подій, до оточуючих за допомогою моральних почуттів і емоцій. Характеризується спрямованістю емоцій на поведінку, а також здатність до активного прояву моральних почуттів.

Поведінковою основою є здатність і готовність дошкільнят до активних дій, вчинків і проявів на благо іншої людини, які відповідають вимогам моральних норм. Дана складова охоплює досвід безпосередньої активності дитини, досвід, сформований на основі взаємодії з оточуючими, і ступінь відповідності між моральними уявленнями, переживаннями і реальними вчинками. [26]

Зазначені вище основи моральної поведінки тісно взаємозв'язані. Емоційно-потребова основа відіграє особливу роль, оскільки вона пронизує і має місце в кожній з перерахованих вище складових в силу того, що в старшому дошкільньому дитинстві особливе значення мають емоції [29].

Регулятивна роль норм і правил проявляється лише тоді, коли вони емоційно забарвлені, прийняті, осмислені і використовуються дитиною на практиці.

Результати виховання моральної поведінки дітей 5-6 років виявляються в гуманному, моральному ставленні дитини до себе, оточуючим, до своїх дій, до обов'язків і правил.

Так як для дитини 5-6 років недостатньо лише знати, що добре, а що погано, приймати добро і відкидати погане; знання повинні бути пов'язані з

емоційно-потребовою стороною морального розвитку, з емоційним переживанням їх сенсу. Тільки наявність особистісного-емоційно-чуттєвого ставлення до оточуючих і моральним нормам виступає умовою трансформації морального знання в переконання, стимулу в мотив. Дані функції є емоційно-потребовою основою моральної поведінки.

Взаємодопомога є гуманістичною ідеєю спільної розвиваючої діяльності дітей і дорослих, скріпленої взаєморозумінням, проникненням в духовний світ один одного, колективним аналізом ходу і результатів цієї діяльності.

Взаємодопомога дітей одноліткам на занятті (навчальна співпраця – система активності взаємодіючих суб'єктів) характеризується: просторовою і часовою співприсутністю; єдністю мети; організацією і управлінням діяльністю; поділом функцій, дій, операцій; наявністю позитивних міжособистісних відносини.

Взаємодопомога як спільна діяльність, як організаційна система активності взаємодіючих суб'єктів характеризується:

- 1) просторовою і часовою співприсутністю,
- 2) єдністю цілі,
- 3) організацією та управлінням діяльністю,
- 4) поділом функцій, дій, операцій,
- 5) наявністю позитивних міжособистісних відносини.

Складові внутрішнього механізму психологічного контакту [34]:

1) емоційне співпереживання – проявляється як переживання одного суб'єкта тих же емоційних станів, що відчуває партнер, через ототожнення з ними; при цьому проявляється емпатійність (здатність до розуміння внутрішніх станів – «Я розумію тебе, я відчуваю те ж, що і ти»); викликається особистісними особливостями суб'єктів, значимістю предмета взаємодії (дитина повинна мати особисту зацікавленість в результатах діяльності), ставленням сторін до цього процесу;

2) інтелектуальне сприяння (осмисленість) – визначається включеністю обох сторін в одну і ту ж активну діяльність по розгляду будь-якої проблеми і направлено на вирішення певних розумових завдань;

3) прояв співчуття (прояв чуйного ставлення до негативних переживань іншого, готовність прийти на допомогу в разі труднощів), поваги один до одного, толерантності (терпіння, самовладання при несприятливих факторах).

Взаємодопомога як тип взаємодії у спільній діяльності в контексті історії малих груп характеризується наступними обов'язковими компонентами:

- розподілом виконуваних функцій між учасниками;
- поєднанням розподілених функцій в просторі і часі, то є одночасним їх виконанням різними учасниками разом;
- узгодженням розподілених і суміщених функцій, тобто суворою послідовністю їх виконання за певною програмою, враховує діяльність кожного учасника. Узгодження зазвичай стосується просторових, часових та інших (темп, інтенсивність, ритмічність тощо) характеристик діяльності.

Співпраця характеризується узгодженою діяльністю з партнером по взаємодії, активною допомогою один одному, сприяє досягненню індивідуальних цілей кожного і загальних цілей спільної діяльності.

Реалізація взаємодопомоги дітей в процесі дитячих видів діяльності забезпечує реалізацію двох позицій дитини: як суб'єкта конкретного виду дитячої діяльності і як партнера (незалежно від виду діяльності). У першому випадку вирішується завдання конкретної діяльності засобами даної діяльності, результатом є специфічний продукт даної діяльності (малюнок, виріб, танець, нова інформація тощо); успішність дій визначається суб'єктивним досвідом дитини в даному виді дитячої діяльності. У другому випадку вирішуються завдання в сфері відносин і взаємодії; результатом є позитивні відносини і узгоджені дії партнерів з приводу спільної справи; використовуються засоби комунікативної та пізнавальної діяльності; успішність визначається досвідом

взаємодопомоги. Дитина стає діяльнісною основою готовності до ділового співробітництва в різних видах дитячої діяльності.

Доцільно враховувати компоненти вміння дошкільнят здійснювати взаємодопомогу – когнітивний, емоційно-мотиваційний і діяльнісний.

Розвиток мотиваційного компонента (формування безкорисливої спрямованості мотиву надання допомоги) взаємодопомоги доцільно здійснювати за допомогою сприйняття дітьми літературного твору (казки), ігри-драматизації та аналізу морального змісту вчинків персонажів казки в бесіді дошкільнят з дорослим.

Для цього може бути використаний ефект «накладення ситуацій», який полягає в наступному. За допомогою казки та ігор дошкільнята можуть пов'язати в своєму уявленні аналогічні ситуації: казково ігрову (допомога герою казки) і реальну (допомога однолітку). При розвитку емоційного компонента взаємодопомоги – емпатії, можуть бути використані розвиваючі завдання, розроблені з урахуванням специфіки її становлення як складової триланкової освіти (співпереживання – співчуття – імпульс до дії).

Слід розвивати у дітей здатність до усвідомленого сприйняття своїх емоцій, почуттів, переживань, а також до розуміння емоційного стану інших людей. Діти знайомляться з мовою емоцій, виразними засобами якого є пози, міміка, жести; навчаються користуватися ними, як для вираження власних почуттів і переживань, так і для кращого розуміння емоційного стану інших. [27]

Розвиток діяльнісного компонента взаємодопомоги можна здійснювати при спеціальній організації взаємодії дітей. Така спеціальна організація взаємодопомоги дошкільнят передбачає виділення одному з її учасників роль «помічника», а іншому – ролі «того, кому необхідна допомога».

2.2. Організація педагогічного експерименту та аналіз результатів його проведення

Експериментальне дослідження було проведено з вересня по листопад 2023 р. у закладі дошкільної освіти № 76 «Золота рибка м. Чернігова. У експерименті брало участь 41 дитина старшої вікової групи (експериментальна група – 21 дитина, контрольна – 20 дітей).

Мета експерименту – виявлення рівня сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу у старших дошкільників.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, дозволив виділити показники і критерії сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу у старших дошкільнят, а також підібрати діагностичні методики.

Відповідність показників і застосовуваних методик представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Діагностична карта вивчення рівня сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу

Критерії	Показники	Діагностична методика
1. Когнітивний	1.1. Уявлення дітей про правила взаємодопомоги	Опитувальник
	1.2. Уявлення про алгоритм допомоги партнеру	
	1.3. Усвідомлення необхідності допомоги	
2. Емоційно-мотиваційний	2.1. Емоційне ставлення до ситуації взаємодопомога	«Вивчення емоційної поведінки дитини»
	2.2 бажання допомогти партнеру	

3. Діяльнісний	3.1. Вміння визначити ситуації необхідності допомоги партнеру	Вивчення взаємодопомоги дошкільнят в спільній діяльності
	3.2. Вміння пропонувати взаємодопомогу	
	3.3. Вміння визначати спосіб допомоги відповідно до ситуації і особливостей партнера	
	3.4. Вміння надавати допомога використовуючи різні способи: практичний (виконати саму дію), вербальний (розповісти, пояснити, що і як треба зробити), наочний (показати правильний зразок дій на ідентичному матеріалі)	

Рівень сформованості вміння визначався ступенем самостійності дій які демонструє дитина.

В ході проведення опитування вихованцям задавалися питання, відповіді на які дозволяли отримати уявлення про рівень розуміння дітьми значення взаємодопомоги для себе і для інших людей.

Для інтерпретації отриманих даних нами були виділені наступні рівні:

- високий рівень (3 бали) характеризується розумінням сутності взаємодопомоги, а також наявність альтруїстичної спрямованості мотивів взаємодопомога. Такі діти із задоволенням готові допомогти одноліткам і дорослим незалежно від ситуації;

- середній рівень (2 бали) проявляється поверхневим розумінням змісту взаємодопомоги. Діти, які мають середній рівень, допомагають, однак роблять це без особливого бажання, не проявляють ініціативи. Пропозиції

взаємодопомоги відкидаються, якщо одноліток / дорослий не надають відповідну допомогу;

- низький рівень (1 бал) свідчить про відсутність у дитини бажання до взаємодопомоги, нерозуміння її мотивів і сутності. Прохання допомоги, звернені до такої дитини, залишаються без відповіді, навіть якщо акт взаємодопомоги відбувався по відношенню до респондента.

Дослідження на констатувальному етапі експерименту проводилося за методикою «вивчення емоційної поведінки дошкільнят при сприйнятті літературних творів»: Сергій Пантюк «Неслухняники», Нестайко В. «Таємниці лісею «Кондор»», Нестайко В. «Веселі чаклуни», Нестайко В. «Рудий жевжик». Дана діагностика спрямована на визначення рівня сформованості емоційно-мотиваційного компонента вміння здійснювати взаємодопомогу.

В ході проведення даної діагностики дошкільнят, фіксувався характер прояву дітьми емпатичних дій до героїв літературного твору.

Рівні, запропоновані для інтерпретації результатів:

- високий рівень (3 бали) свідчить про наявність спонукання до сприйняття. Дана емпатійна дія характеризується проявом розуміння та пропозицією конкретних способів надання допомоги героям літературних творів;

- середній рівень (2 бали) проявляється у вигляді співчуття по відношенню до героїв літературного твору, тобто дошкільник висловлює емоційне переживання за долю героя, а також висловлює своє ставлення з позиції моральних норм і цінностей;

- низький рівень (1 бал) характеризується копіюванням емоцій і переживань літературних героїв, таким чином, дитина орієнтується на емоційний стан інших.

Діагностична методика «вивчення взаємодопомоги дошкільнят в спільній діяльності» була спрямована на виявлення рівня сформованості діяльнісного компонента вміння здійснювати взаємодопомогу. Старшим дошкільнятам

пропонувалася експериментальна ситуація «фігурки», де вони повинні були продемонструвати ступінь самостійності надання допомоги.

З метою інтерпретації отриманих результатів в ході проведення діагностики були визначені наступні рівні:

- високий рівень (3 бали) - дитина самостійно (без постановки моральної задачі і спостереження моделі поведінки дорослого) показує дії взаємодопомоги;

- середній рівень (2 бали) – дитина проявляється у вигляді допомоги відношення до однолітків після безпосереднього спостереження дій надання допомоги дорослого, здійснюваних по відношенню до дітей, «тим, хто потребує допомоги» і словесного висловлювання;

- низький рівень (1 бал) характеризується виконанням дій надання допомоги дошкільником при безпосередньому керівництві дорослого.

Приклади дитячих відповідей на питання про характер взаємодопомоги, які зустрічаються найчастіше, представлені в таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Типові відповіді дошкільнят на питання про зміст взаємодопомоги

Питання	типові відповіді дітей
Ти вмієш допомагати? Як?	Вмію. Так. Ні. Допомагаю готувати. Різати морквину. Збирати іграшки. Мити посуд і підлоги. Прибиратися. Підмітати. Пилососити. Іграшки збирати.
Кому ти найчастіше допомагаєш? Як?	Мама. Папа. Бабуся. Весь. Друзям (називалися конкретні імена). Нікому.
Тобі подобається допомагати?	Так. Подобатися.
А тобі хтось допомагав? Як?	Так. Мама збирати іграшки. Друзі (називаються конкретні імена). Ні.
Ти любиш, коли тобі допомагають? Чому?	Так. Ні. Люблю.

Як треба допомагати?	Посуд і підлоги мити. Підмітати. Пилососити. Іграшки за собою прибирати. Якщо хтось попросить зав'язати шнурки, треба допомагати. Не знаю.
Чому треба допомагати?	Тому що мама втомилася. Щоб не було важко. Тому що втомилися. Щоб не плакала. Щоб не хворів. Тому що посуд брудний. Щоб було чисто. Не знаю. Тому що потім похвалить. Мама купить машинку. Потім на Новий рік подарує подарунок.
Тобі хтось допомагає з твоєї групи? Як?	Так. Ні. Допомагають (називалися конкретні імена однолітків). Прибиратися. Прибирати іграшки.
Ти допомагаєш комусь у групі? Як?	Так. Ні. Допомагаю (називалися конкретні імена однолітків). Забиратися: збирати іграшки. Заправляти ліжко.

Порівняльні результати діагностики рівня сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу на констатувальному етапі експерименту представлені у таблиці 2.3 та на діаграмі (рис. 2.1).

Таблиця 2.3.

Результати констатувального етапу експерименту

Критерії	Експериментальна група (21 дитина)			Контрольна групи (20 дітей)		
	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)
Когнітивний	4,8	33,3	61,9	10,0	40,0	50,0
Емоційно-мотиваційний	14,3	47,6	38,1	10,0	50,0	40,0
Діяльнісний	9,5	28,6	61,9	10,0	40,0	50,0
Середні показники	9,5	36,5	54,0	10,0	43,3	46,7

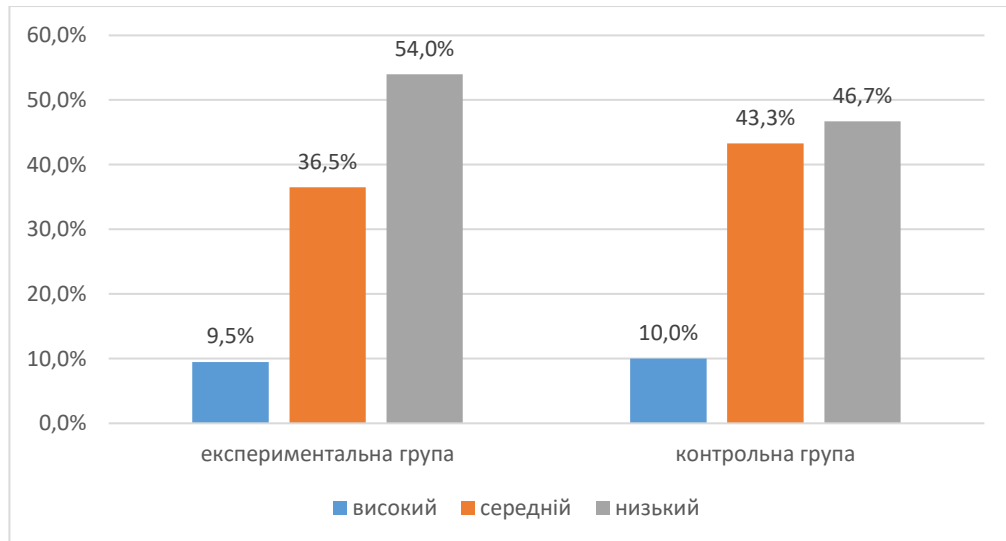

Рис. 2.1. Результати констатувального етапу експерименту

За когнітивним критерієм високий рівень сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу складає 4,8% експериментальної групи і 10,0% контрольної. Цим вихованцям подобається допомагати дорослим і одноліткам незалежно від ситуації. Середній рівень в експериментальній групі – 33,3%, в контрольній – 40,0%. Діти, які мають середній рівень, не проявляють ініціативи і не завжди готові прийти на допомогу. Низький рівень в експериментальній групі складає 61,9%. У контрольній групі – 50,0%. Крім труднощів у наданні взаємодопомоги, такі діти не змогли відповісти на більшість питань.

Наступне дослідження на констатувальному етапі експерименту проводилося за методикою «вивчення емоційної поведінки дошкільнят при сприйнятті літературних творів» українських письменників. Дана діагностика спрямована на визначення рівня сформованості емоційно-мотиваційного компонента вміння здійснювати взаємодопомогу. В ході проведення даної діагностики дошкільнят фіксувався характер прояву дітьми емпатичних дій до героїв літературного твору «Котигорошко».

Було виявлено, що в експериментальній групі високий рівень емоційно-мотиваційного критерію сформованості вміння проявляти взаємодопомогу складає 14,3%, в контрольній групі 10,0%. В ході читання літературного твору

такі діти пропонували свої варіанти виходу зі скрутної ситуації. Середній рівень експериментальної групи складає – 47,6% контрольної – 50,0%.

За підсумками проведеної методики, можна сказати, що значна кількість вихованців мають низький рівень сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу. Так, в експериментальній групі – це 38,1%, а в контрольній групі - 40%.

Діагностична методика «вивчення взаємодопомоги дошкільнят у спільній діяльності» була спрямована на виявлення рівня сформованості діяльнісного компонента вміння здійснювати взаємодопомогу. Старшим дошкільнятам пропонувалася експериментальна ситуація «фігурки», де вони повинні були продемонструвати ступінь самостійності надання допомоги.

Високий рівень сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу експериментальної групи складає 9,5%, контрольної групи – 10,0%. На цьому рівні опинилися діти, які самостійно проявляли дії взаємодопомоги без допомоги і вказівок дорослих. Переважна кількість учасників експерименту за даною діагностичною методикою мають середній рівень – 28,6% в експериментальній групі, в контрольній - 40,0%. Ці вихованці також успішно впоралися із завданням, однак для виконання дій взаємодопомоги їм було необхідно словесне пояснення вихователя або попередня демонстрація дій. Низький рівень в експериментальній групі – 61,9 %. У контрольній групі таких дітей виявилося менше – 50,0 %. Ці респонденти змогли впоратися із завданням тільки при безпосередньому керівництві вихователя.

Підсумковий рівень сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу у дітей старшого дошкільного віку підраховувався шляхом знаходження середнього балу. Результати констатувального етапу експерименту наведені у таблиці 2.3. та на діаграмі (рис. 2.1).

Таким чином, констатувальний етап експерименту дозволив встановити, що переважаючим є низький рівень окремих компонентів вміння здійснювати взаємодопомогу. Найчастіше уявлення про взаємодопомогу пов'язані з

господарсько-побутовими діями або вони відсутні. Дошкільнята мають егоїстичну і нормативну спрямованість мотиву надання допомоги. Емпатія проявляється як співпереживання і співчуття; діти надають допомогу під безпосереднім керівництвом дорослого, або спостерігаючи його поведінку.

Уявлення, пов'язані з моральною нормою необхідності надання допомоги іншій людині, безкорислива спрямованість мотиву надання допомоги одноліткам, спонукання до сприяння і самостійності в здійсненні допомоги, виявлені у меншості серед дітей старшого дошкільного віку.

Дані, отримані в ході констатувального етапу експерименту, створюють передумову для експериментальної роботи із застосуванням програми розвитку вміння здійснювати взаємодопомогу. Виходячи з мети, гіпотези дослідження, та враховуючи результати констатувального етапу експерименту, ми визначили мету формувального етапу експерименту: здійснити формування уміння проявляти взаємодопомогу у дітей старшого дошкільного віку в процесі спільної діяльності.

Для успішного досягнення мети перед нами були поставлені наступні завдання:

1. Формувати елементарні уявлення про взаємодопомогу у старших дошкільнят.
2. Розвивати емоційне спонукання до сприяння у дітей старшого дошкільного віку.
3. Розвивати у старших дошкільнят суб'єктність взаємодії.

На основі виділених нами завдань дослідно-експериментальна робота, спрямована на формування вміння здійснювати взаємодопомогу у спільній діяльності, була розділена на 3 блоки.

У таблиці 2.4 представлена тематика проведених занять відповідно до виділених блоків.

Таблиця 2.4.

**Зміст програми по формуванню вміння здійснювати взаємодопомогу
в спільній діяльності у дітей старшого дошкільного віку**

Критерій	зміст діяльності дітей
Когнітивний етап	Робота за картинками в групах та індивідуально (діти описують дії зображені на картках або складають послідовність дій за фрагментами), розгляд ситуацій, які демонстровані у відеосюжетах)
Мотиваційно-когнітивний етап	<p>Вчимося допомагати один одному. Ігрові завдання: «Кубик емоцій», «мімічні ознаки емоцій» «твої вчинки і почуття інших», «ніхто мене не любить», «Лев і собачка» «Снігуронька».</p> <p>Драматизація «Ріпка», «Три ведмеді і Машенька», «Лисиця, заєць і півень», «Гномики», «Заблукала дитина», «Капелюх чарівника», «Білочки і їжачок», «Зайкина хатинка», «Мама захворіла», «Живі ляльки» «Старенька бабуся», «День помічника»</p>
Діяльнісний етап	<p>Спільна справа ігри: «Шуліка», «Вовк і козенята», «пташки і кішки», «метелики і сачок», «Тенета», «Ведмідь і бджоли», «горобці і кіт», «Ноги від землі», «кульгава курка», «швидкі санки».</p> <p>Продуктивна діяльність: аплікація «Квіти», «Листівки для ЗСУ», конструювання з непридатного матеріалу «Меблі для ляльки», робота з природним матеріалом «Наша вулиця».</p>

Розглянемо докладніше кожен з запропонованих критеріїв.

Когнітивний критерій. Діти старшого дошкільного віку перебувають на когнітивному етапі розвитку, коли їхня здатність до абстрактного мислення та

розуміння соціальних відносин поступово розширюється. Формування взаємодопомоги в спільній діяльності на цьому етапі може базуватися на когнітивних процесах та соціальних навичках. Діти на цьому етапі розвитку можуть зрозуміти, що інші мають власні думки, почуття та потреби. Діти вивчають основні правила та норми спільної діяльності, такі як обмін іграшками, допомога в іграх, чи поділ ресурсів. Освоєння важливості взаємодопомоги та розуміння, що спільна діяльність призводить до спільних успіхів. Діти вчать планувати та організовувати свої дії в рамках спільної діяльності. Збільшення можливостей власного вибору та самостійного вирішення завдань у межах групової діяльності. Діти розвивають почуття приналежності до групи та вчать взаємодіяти як члени команди. Розвиток цих аспектів під час когнітивного етапу допомагає дітям ефективно взаємодіяти та допомагати одне одному у спільних завданнях, формуючи цінні соціальні навички.

Мотиваційно-когнітивний критерій спрямований на розвиток мотивів взаємодопомоги і уявлень про взаємодопомогу.

З дітьми здійснювалося читання літературних творів, в яких казкові герої допомагають один одному в подоланні будь-яких труднощів. Після прочитання літературних творів дітям пропонувалося обіграти певну ситуацію з казкового твору за допомогою ігор-драматизацій. У даних іграх-драматизаціях кожній дитині надавалася роль одного з персонажів літературного твору. Потім дітям пропонувалося оцінити поведінку того чи іншого героя в процесі спільної бесіди. При проведенні бесіди розкривався моральний сенс поведінки персонажів з перенесенням в дитячі взаємини. Діти повинні були отримати можливість ідентифікувати себе з персонажем, що виявляє дружелюбність, взаємодопомогу, і сформулювати бажання втілювати моральні риси у взаємодії з однолітками.

Перший етап припускав акцентування уваги на способах взаємодопомоги. Наприклад, в ході заняття ведучий читає дітям казку «Ріпка». Потім дітям пропонується пограти в гру – допомогти дідусеві витягнути ріпку. Перед початком гри – розподіляються ролі: дорослий бере на себе роль «дідуса», а

серед дітей вибираються «бабуся», «внучка», «Жучка», «кішка», «мишка». Дорослий – «дідусь» намагався витягнути ріпку, зображував при цьому як йому важко, потім по черзі просив кожного персонажа допомогти йому. Гра закінчувалася тим, що всі персонажі разом витягували ріпку і раділи цьому. Після гри проводилася бесіда з дітьми про характер дій казкових персонажів.

Ми здійснювали формування початкового уявлення про взаємодопомогу, її призначення, способи взаємодопомоги, що дозволяють розвивати безкорисливу мотивацію до надання допомоги. Увага дітей акцентується на моральному значенні взаємодопомоги [34].

Важливим завданням був розвиток емоційних спонукань до надання сприяння. Основа емоційних спонукань полягає в даному випадку в співпереживанні і співчутті.

Ми здійснювали формування здатності розрізняти емоційні стани, визначати окремі емоції; здатність використовувати емоції, щоб висловлювати власні почуття і переживання, і краще розуміти емоційний стан інших. Заняття також припускають розвиток у дошкільнят здатності співпереживати і співчувати.

Були використані завдання, в ході яких передбачалося навчити дітей усвідомлено сприймати свої емоції, почуття, переживання, а також розуміти емоційний стан інших людей, співпереживати і співчувати. Даний розділ розвиваючої програми включає в себе дві серії занять.

Перша серія завдань – знайомство з різновидами емоцій, їх проявами, навчання вираженню почуттів. Наприклад, гра «Кубик». В ході даної гри діти по колу кидають кубик. Грані кубика зображують такі емоції, як радість, смуток, злість і страх. Емоцію, яка «випадає» на верхній грані, діти називають і зображують.

Завдання другої серії припускають розвиток здатності співпереживати, співчувати. Наприклад, гра «Лев і собачка». В ході даної ігри дорослий пропонував дитині пограти в доганялки і вибирав собі іграшкову собачку, дитині

залишав Лева. Починалася гра на спритність, типу «Лев ганявся за собачкою». Дорослий підлаштовував зіткнення. Таким чином, позначався перелом в грі: з простих наздоганялок гра перетворювалася в гуманістичну – з емпатійною спрямованістю. Якщо лев ніяк не виявляв емпатію, дорослий додає «стогони», «плачі» від імені собачки. Якщо дитина не реагує, дорослий звертається з питанням від імені собачки «Лев не пожаліє собачку?». Якщо ні, то дорослий пропонував різні способи прояву співчуття і надання допомоги собачці (погладити, перев'язати лапку, віднести собачку до уявного лікаря).

На даному етапі формувалася емоційний досвід, що стимулює розвиток здатності дітей співпереживати, співчувати.

Вихователь пропонував дітям ігрові ситуації, в яких діти повинні були здійснювати дії з надання допомоги поетапно. 1 етап – спільно з групою однолітків і дорослим, другий етап – в «трійках» (дві дитини і дорослий). І на третьому етапі – в «двійках» (дві дитини). У зміст ігрових ситуацій ведучим (педагог, психолог) вводилися додаткові смислові значення кожної ролі: «потребує допомоги», «помічник», «спостерігач». Специфіка ігрових ситуацій дозволяла їм учасникам обмінюватися ролями і спостерігати за діями один одного.

Третя серія ситуацій представлена ігровими ситуаціями, коли всі діти намагаються надавати допомагаючи одноліткам, дорослому, казковому персонажу. Наприклад, заняття «заблукала дитина». В ході заняття діти перетворювалися в лісових звірів, які допомагали хлопчикові який заблукав: жаліли його, будували йому житло з уявних гілок і каменів, показували дорогу додому.

У четвертій серії ситуацій діти орієнтуються на допомогу дорослого і надають допомогу одноліткам і дорослому. Наприклад, ситуація «Мама захворіла». В ході даного заняття діти і дорослий (ведучий) ділилися за ролями: хвора мама, старша донька (син), молодший брат (сестра). «Хвора мама» лежить в ліжку, зображуючи сумне, страждале обличчя, старша донька (син) приводила

брата-малюка з садочку, роздягала його, годувала і грала з ним. В ході гри дошкільнята і дорослий обмінювалися ролями.

У п'ятій серії ситуації діти самостійно надавали допомогу одноліткам. Наприклад, заняття «живі ляльки». Ведучий розбивав групу на пари і повідомляв, що в парі одна дитина перетворюється в ляльку. Дорослий пропонував вимити руки ляльці, нагодувати ляльку, відвести її на прогулянку тощо. При цьому ведучий попереджав, що треба виконати всі бажання ляльки, не змушуючи її робити те, що лялька не хоче. По ходу гри діти обмінювалися ролями [28].

Подібна побудова розвиваючих завдань направлена на те, щоб розвивати у дошкільнят суб'єктність допомагати у взаємодії, здатність самостійно надавати допомогу з розумінням сенсу дій.

Другий етап – дієвий «Спільна справа». Мета: розвивати суб'єктність допомагати у взаємодії. У проведених іграх збільшується залученість в ігрові взаємодії, відбувається стимулювання обміну ролями, спостереження за тими хто допомагає в дії. Здійснюється спільна групова діяльність з однолітками і дорослим, потім в роботі беруть участь двоє дітей і один дорослий, потім – двоє дітей. Збільшується емоційна залученість, поетапно ускладнюється спільна діяльність, створюються передумови для розвитку взаємодопомоги. Дитина набуває досвіду самостійного виконання допомоги з розумінням її сенсу.

При проведенні рухливих ігор («Шуліка», «Вовк і козенята», «Ріпка», та ін.) можливості взаємодопомоги були закладені в самому змісті ролей. Діючи відповідно до ролі, дитина виявляла по ходу гри такі якості, як доброта, турбота, взаємодопомога, тобто, сама роль накладає на дитину певні обов'язки з надання допомоги іншим персонажам сюжетної рухливої гри.

Рухливі ігри «пташки і кішки», «метелики і сачок», «тенета» сприяли стимулюванню у дітей бажання допомагати іншому, так як дитина в грі повинна була не тільки уникнути небезпеки, але і надати допомогу спіяманому. Діти поступово засвоювали моральні правила: не можна залишати того, хто потрапив

в біду, сміятися над чужою незручністю, тому що це може статися з кожним. Допомогати тим одноліткам, які потрапили в біду, діти могли колективно або індивідуально, за власним бажанням поодиночі, дитина ризикувала бути спійманою сама, від неї вимагалася досить висока концентрація зусиль і сміливості.

В іграх «Ведмідь і бджоли», «Горобці і кіт», «Ноги від землі» склалися як природні, так і спеціально створювані ситуації, які вимагають допомоги однолітків у виконанні ігрових дій, для того щоб дитина могла досягти особистого успіху в грі, впоратися з ігровим завданням. Наприклад, допомогти товаришеві швидко забратися на гімнастичну стінку, подати руку і переступити місток.

В іграх «кульгава курка», «швидкі санки» досягнення загального успіху повністю залежало від дій взаємодопомоги всіх гравців гри і мали особливе значення, так як в них дитина набувала вміння діяти в інтересах товаришів, допомагати іншим і самому приймати допомогу. Крім того, у дітей з'являється можливість доповнювати дії партнерів.

Крім спільних ігор на другому етапі ми організували спільне виготовлення виробів: аплікація «Квіти», «Листівки для ЗСУ», конструювання з непридатного матеріалу «Меблі для ляльки», «Наша вулиця».

Таким чином, в результаті проведення освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку, яка включала поетапну роботу з використання спільної ігрової та продуктивної діяльності дітей, нам вдалося сформувати вміння здійснювати взаємодопомогу.

Після проведення формувального етапу експерименту було проведено контрольний зріз рівня сформованості у вихованців контрольної та експериментальної груп. Його метою було визначення ефективності проведеної роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Респондентам були запропоновані такі ж методики, як і на констатувальному етапі експерименту. Результати контрольного етапу експерименту показані у таблиці 2.5 та на діаграмі (рис.2.2)

Таблиця 2.5.

Результати контрольного етапу експерименту

критерії	Експериментальна група			Контрольна групи		
	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)
когнітивний	14,3	47,6	38,1	10	40	50
Емоційно-мотиваційний	23,8	61,9	14,3	15	50	35
діяльнісний	22,6	47,6	23,8	15	45	40
Середні показники	22,2	52,4	25,4	13,3	45,0	41,7

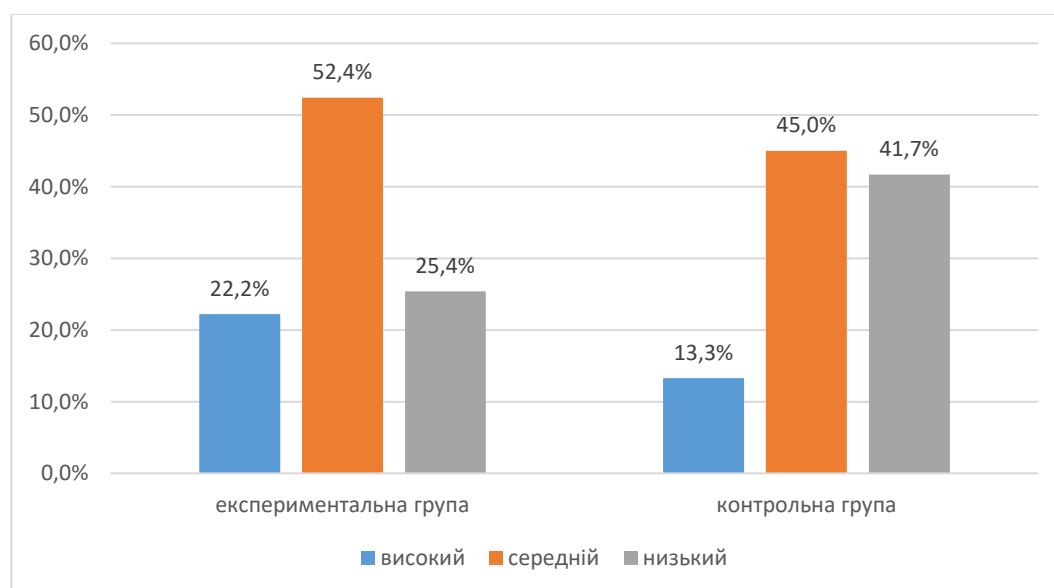

Рис.2.2. Результати контрольного етапу експерименту

Порівняння результатів рівня сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу за опитувальником в середині кожної групи дошкільнят, до і після проведення формувального етапу експерименту, дозволяє зробити наступні висновки. За когнітивним критерієм у контрольній групі кількість дітей з низьким рівнем складає 50%, із середнім рівнем - 40%, кількість вихованців з високим рівнем - 10%.

В експериментальній групі низький рівень складав 38,1% від кількості учасників експериментальної групи, середній рівень - 47,6% дошкільнят, високий рівень значно - 14,3% респондентів.

Дані, отримані в ході повторного проведення методики «вивчення емоційної поведінки дошкільнят при сприйнятті літературних творів», свідчать про наступні зміни у експериментальній і контрольній групах після проведення формувального етапу експерименту.

За емоційно-мотиваційним критерієм у контрольній групі кількість дітей з низьким рівнем – 35%. Кількість дітей із середнім рівнем - 40%. Кількість дошкільнят, що мають високий рівень, складає 15%.

В експериментальній групі низький рівень – 14,3%, кількість дітей із середнім рівнем емоційного компонента за даною діагностичною методикою – 61,9%. У той же час кількість респондентів з високим рівнем складає 23,8%. Таким чином, виділені психолого-педагогічні умови і проведена робота дозволила більш успішно розвинути у старших дошкільнят експериментальної групи емоційний компонент вміння здійснювати взаємодопомогу.

Наступне дослідження ми провели за методикою «вивчення взаємодопомоги дошкільнят у спільній діяльності». Дана методика дозволила нам визначити рівень сформованості діяльнісного компонента вміння здійснювати взаємодопомогу.

У контрольній групі кількість дітей з низьким рівнем сформованості діяльнісного компонента - 40%. Середній рівень збільшився - 45% старших дошкільнят. Кількість вихованців з високим рівнем склала 15%.

В експериментальній групі діти з низьким рівнем – 23,8%. Кількість дошкільнят із середнім рівнем – 47,6%. Кількість дітей з високим рівнем, що виражалось в успішному виконанні інструкції діагностичної методики – 22,6%.

Для наочності дані, отримані за результатами методики «вивчення взаємодопомоги дошкільнят у спільній діяльності» представлені у таблиці 2.5.

На основі виявлених результатів можемо зробити висновок про рівень сформованості діяльнісного компонента вміння здійснювати взаємодопомогу учасників експериментальної групи.

Виходячи з результатів, отриманих в ході проведення трьох діагностичних методик, нами був зроблений висновок про те, на якому рівні сформованості вміння надавати допомогу знаходяться обидві досліджувані нами групи.

Кількість учасників експериментальної групи, яка знаходяться на високому рівні, складає 22,2%. У контрольній групі кількість учасників з високим рівнем менше -13,3%.

Кількість дошкільнят з низьким рівнем в експериментальній групі значно менше, ніж в контрольній – 25,4% і 41,7% відповідно.

Кількість дітей, які мають середній рівень сформованості вміння надавати допомогу, становить у контрольній групі 45% та 52,4% в експериментальній.

По закінченню формувального етапу експерименту рівень сформованості вміння надавати допомогу у експериментальної і контрольної груп став значніше відрізнятися. У респондентів експериментальної групи рівень сформованості вміння надавати взаємодопомогу значно виріс, в той час, як у дітей контрольної групи залишилися практично без змін.

Як видно з наведеної вище діаграми низький рівень сформованості вміння надавати взаємодопомогу в експериментальній групі знизився на 16,3%, середній рівень збільшився на 7,4 %. А кількість дітей з високим рівнем збільшилася на 8,9%.

Динаміку рівня сформованості вміння надавати взаємодопомогу, яка спостерігалась в учасників експериментальної групи, ми представили у таблиці 2,6 та на діаграмі (рис. 2.3.)

Таблиця 2.6.

**Зміни рівня сформованості вміння надавати взаємодопомогу в
експериментальній групі**

критерії	Констатувальний етап експерименту			Контрольний етап експерименту		
	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)
когнітивний	4,8	33,3	61,9	14,3	47,6	38,1
Емоційно-мотиваційний	14,3	47,6	28,1	23,8	61,9	14,3
діяльнісний	9,5	28,6	61,9	28,6	47,6	23,8
Середні показники	9,5	36,5	54	22,2	52,4	25,4

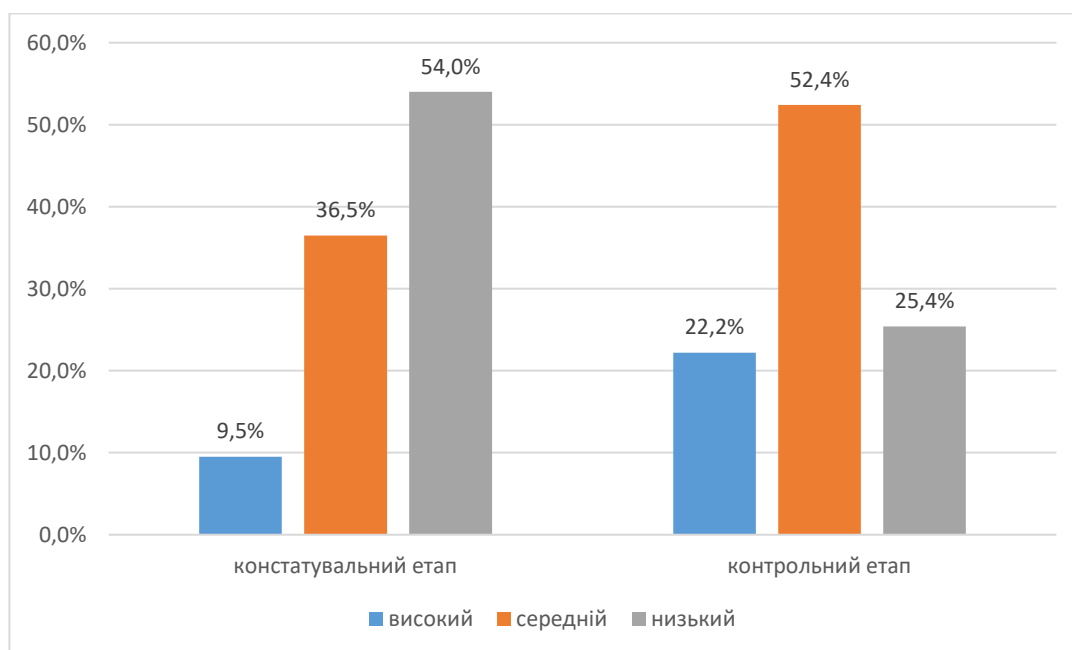

Рис. 2.3. Зміни рівня сформованості вміння надавати взаємодопомогу в експериментальній групі

Повторне дослідження дозволило виявити істотну позитивну динаміку у дошкільнят експериментальної групи за рівнем сформованості вміння

здійснювати взаємодопомогу. Виявлені зміни уявлень дошкільнят експериментальної групи в основному пов'язані зі сформованою потребою надавати допомогу; став більш вираженим безкорисливий мотив надання допомоги. Дошкільнята демонструють спонукання сприяти допомозі, що проявляється у вираженні конкретного способу допомоги персонажам літературних творів. У спільній діяльності дошкільнята почали самостійно надавати взаємодопомогу.

При цьому сформованість умінь надавати взаємодопомогу залишилася в контрольній групі практично на попередньому рівні. Уявлення дошкільнят контрольної групи про взаємодопомогу залишилися практично без зміни, проявляється егоїстичний або нейтральний мотив надання допомоги, а надання допомоги здійснюється під керівництвом дорослого або за підсумками спостереження допомагає моделі поведінки дорослого.

Виявлена позитивна динаміка в рівні сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу за підсумками проведення експерименту по формуванню вміння здійснювати взаємодопомогу в спільній діяльності у дітей старшого дошкільного віку свідчить про його ефективності.

2.3. Методичні рекомендації щодо формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці

Варто наголосити на необхідності спільної діяльності дітей, як засобу формування колективних взаємин та комунікативних навичок. Спільна робота і взаємодія з ровесниками грають ключову роль у розвитку дитячої соціалізації та формуванні важливих життєвих навичок.

Під час спільних завдань діти навчаються співпраці, розвивають навички комунікації, навчаються слухати одне одного, розуміти і враховувати інші точки зору. Це сприяє формуванню емпатії, тобто здатності сприймати почуття та

потреби інших. Все це важливо для створення позитивних взаємин та підтримки товаришів в їхніх зусиллях [26].

Дитяча спільна діяльність також вчить дітей вирішувати конфлікти та знаходити компроміси, що є важливими навичками для подальшого життя. Поетапне формування цих навичок в дітей сприяє розвитку здатностей до співробітництва, а також вчить їх розуміти і цінувати колективні зусилля.

Важливість спільної діяльності дітей та її спрямування на формування позитивних взаємин і соціальних навичок у дітей дуже актуальна і правильна. Спільна продуктивна діяльність дітей, яка базується на взаємодії, співпраці та взаємопідтримці, є цінним засобом для їхнього розвитку.

Основна ідея полягає в тому, що взаємодія з ровесниками під час спільної діяльності вчить дітей сприймати інших як партнерів і товаришів, навчає їх розв'язувати конфлікти, вміти слухати, виражати свої думки та бажання, а також розуміти потреби і почуття інших. В результаті цього процесу діти навчаються бути більш емпатичними, толерантними та співчутливими одне до одного.

Окрім соціальних навичок, така діяльність також сприяє розвитку інших важливих якостей, таких як співпраця, комунікація, креативність та критичне мислення. Всі ці навички стають важливими компонентами підготовки дітей до участі в житті шкільного колективу та громадській діяльності.

Тому дорослі, включаючи вихователів і батьків, повинні активно підтримувати і сприяти спільній діяльності дітей, створюючи умови для їхнього спільного вчення та спілкування [19].

Варто зауважити, що для успішної спільної діяльності дітей важливо створити відповідні умови та підготувати дошкільників до цього процесу. Ось деякі ключові аспекти, які можуть бути корисними в цьому контексті:

1. Розвиток загальних навичок спілкування: Педагоги можуть активно працювати над розвитком комунікативних навичок у дітей, таких як слухання, вираження власних думок, розуміння чужих точок зору. Важливо вчити дітей прослуховувати інших та виражати свої думки ввічливо і з повагою.

2. Визначення групових завдань: педагоги повинні створити завдання або проекти, які діти можуть виконувати разом. Важливо, щоб завдання були відповідними рівню розвитку кожної дитини та вимагали спільних зусиль.

3. Формування невеликих груп: робота в невеликих групах допомагає підтримувати активну взаємодію між дітьми. Вони легше розуміють і підтримують один одного, коли працюють в маленьких колективах.

4. Формування позитивного ставлення до помилок: педагоги повинні сприяти розвитку в дітей позитивного ставлення до помилок як можливості вчитися. Діти повинні розуміти, що помилки є нормальною частиною навчання і розвитку.

Важливо підкреслити, як педагогічна організація спільної діяльності дітей може впливати на розвиток їх взаємин та умінь ефективно працювати разом. Справді, спільна діяльність в дошкільних навчальних закладах важлива для формування в дітей навичок співпраці та взаємодопомоги, а також розвитку соціальних навичок.

Для педагогів важливо бути уважними до процесу спільної діяльності та враховувати індивідуальні особливості кожної дитини. Дорослі повинні вести спостереження за тим, як діти взаємодіють під час спільної діяльності і, якщо необхідно, сприяти формуванню позитивних звичок співпраці та взаємодопомоги [31].

Важливо також вчити дітей вирішувати конфлікти та взаємні непорозуміння конструктивним способом, навчати їх домовлятися і розподіляти обов'язки. Це сприяє розвитку навичок комунікації та робить спільну діяльність більш успішною та приємною для всіх учасників.

Коректне та підтримуюче ставлення педагогів до дітей, а також створення позитивного і відкритого середовища для спільної діяльності також має велике значення для розвитку взаємодопомоги та співпраці серед дітей.

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки. Під взаємодопомогою необхідно розуміти сприяння, при якому дії однієї дитини спрямовані на стимуляцію, підтримку і полегшення дій іншої дитини. Сприяє характер взаємодопомоги пов'язаний з розпізнаванням стану інших людей (емпатія), зі здатністю співвідносити власну поведінку з нормами моралі. Взаємодопомога дошкільнят як сприяє поведінку орієнтована на спільну діяльність.

Уміння дошкільнят здійснювати взаємодопомогу є системною складовою, в психологічній структурі якої виділяються чотири взаємопов'язаних компоненти. Йдеться про наступні компоненти: когнітивний (наявність уявлень про взаємодопомогу); мотиваційний (комплекс мотивів, що викликають надання допомоги), емоційний (здатність до емпатії) і діяльнісний (дії з надання допомоги).

Ефективним засобом формування взаємодопомоги дітей ми визначили спільну діяльність (ігрову і продуктивну).

Розвиток мотиваційного компоненту (формування безкорисливої спрямованості мотиву надання допомоги) взаємодопомоги доцільно здійснювати за допомогою сприйняття дітьми літературного твору (казки), ігри-драматизації та аналізу морального змісту вчинків персонажів казки в бесіді дошкільнят з дорослим.

При розвитку емоційного компоненту взаємодопомоги були використані розвиваючі завдання, розроблені з урахуванням специфіки її становлення як складного трикомпонентного утворення (співпереживання - співчуття - імпульс до сприяння).

Розвиток діяльнісного компонента взаємодопомоги можна здійснювати при спеціальній організації допомагає взаємодії дітей. Така спеціальна організація

взаємодопомоги дошкільнят передбачає «наділення» одного з її учасників роллю «помічника», а іншого - роллю «потребуючого допомоги».

Діагностика дітей здійснювалася на основі виділення наступних критеріїв і показників: когнітивний (уявлення дітей про правила взаємодопомоги; про алгоритм допомоги партнеру; усвідомлення необхідності допомоги); емоційно-мотиваційний (емоційне ставлення до ситуації взаємодопомоги; бажання допомогти партнеру); діяльнісний (вміння визначити ситуації необхідності допомоги партнеру; вміння пропонувати допомогу; вміння визначати спосіб допомоги відповідно до ситуації і особливостями партнера; вміння надавати допомогу використовуючи різні способи).

Констатуючий експеримент дозволив встановити необхідність проведення з дітьми більш ефективної роботи по формуванню вміння здійснювати взаємодопомогу.

Формуючий експеримент включав 2 етапи: 1) мотиваційно-когнітивний «Вчимося допомагати один одному». 2) діяльнісний етап «Спільна справа».

Повторне дослідження дозволило виявити істотну позитивну динаміку в експериментальній групі в рівні сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу. У спільній діяльності дошкільнята почали самостійно надавати взаємодопомогу.

ВИСНОВКИ

В результаті опрацювання науково-методичної літератури та проведення експериментального дослідження з теми **«Формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі їх спільної праці»** можемо сформулювати певні висновки:

1. Проблема виховання дітей в праці, починаючи з дошкільного віку, розроблялась багатьма педагогами і психологами як в історико-педагогічній спадщині, так і в сучасних дослідженнях. На велику роль праці у вихованні маленьких дітей вказували західноєвропейські педагоги Я. Коменський, Й. Песталоцці, Р. Оуен, Ф. Фребер, М. Монтесорі. Першочергового значення трудовому вихованню надав американський педагог Д. Дьюї, вважаючи його основним засобом підготовки підростаючого покоління до життя. Отже, готовність прийти на допомогу можна розглядати як інтегральну моральну якість, яку набуває дитина саме в процесі спільної трудової діяльності, а взаємодопомогу можна трактувати як процес, спрямований на вміння емпатійного сприймання та прийняття проблем, думок, позицій іншої людини і готовність діяти разом, допомагати задля досягнення певної мети.

2. В процесі роботи над дослідженням нами були визначити форми (масові і групові) і методи формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці:

- словесні - розгляд ситуацій, які демонстровані у відеосюжетах, Драматизація «Ріпка», «Три ведмеді і Машенька», «Лисиця, заєць і півень», «Гномики», «Заблукала дитина», «Капелюх чарівника», «Білочки і їжачок», «Зайкина хатинка», «Мама захворіла», «Живі ляльки» «Старенька бабуся», «День помічника» Спільна справа ігри: «Шуліка», «Вовк і козенята», «пташки і кішки», «метелики і сачок», «Тенета», «Ведмідь і бджоли», «горобці і кіт», «Ноги від землі», «кульгава курка», «швидкі санки»;

- наочні - робота за картинками (діти описують дії зображені на картках або складають послідовність дій за фрагментами);

- практичні - ігрові завдання: «Кубик емоцій», «мімічні ознаки емоцій» «твої вчинки і почуття інших», «ніхто мене не любить», «Лев і собачка» Снігуронька» Продуктивна діяльність: аплікація «Квіти», «Листівки для ЗСУ», конструювання з непридатного матеріалу «Меблі для ляльки», робота з природним матеріалом «Наша вулиця».

3. Експериментальна перевірка рівня сформованості навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці показала наступне. Діагностика здійснювалася на основі виділення наступних критеріїв і показників: когнітивний (уявлення дітей про правила взаємодопомоги; про алгоритм допомоги партнеру; усвідомлення необхідності допомоги); емоційно-мотиваційний (емоційне ставлення до ситуації взаємодопомоги; бажання допомогти партнеру); діяльнісний (вміння визначити ситуації необхідності допомоги партнеру; вміння пропонувати допомогу; вміння визначати спосіб допомоги відповідно до ситуації і особливостями партнера; вміння надавати допомогу використовуючи різні способи). Констатуючий експеримент дозволив встановити необхідність проведення з дітьми більш ефективної роботи по формуванню вміння здійснювати взаємодопомогу. Формуючий експеримент включав 2 етапи: 1) мотиваційно-когнітивний «Вчимося допомагати один одному». 2) діяльнісний етап «Спільна справа». Повторне дослідження дозволило виявити істотну позитивну динаміку в експериментальній групі в рівні сформованості вміння здійснювати взаємодопомогу. У спільній діяльності дошкільнята почали самостійно надавати взаємодопомогу. Збільшилася кількість дітей із середнім рівнем з 36,5% до 52,4% та зростанням кількості респондентів з високим рівнем на 12,7, це пояснюється переходом учасників і зменшенням кількості респондентів з низьким на 28.6%.

4. Експериментальне дослідження дало підстави розробити методичні рекомендації формування навичок взаємодопомоги у дітей дошкільного віку в процесі спільної праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенбарт М. М. Формування соціальних міжособистісних відносин дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності. *Наукові записки кафедри педагогіки*, 2015. (37), 23-34. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/1972>
2. Алеко О., Дьома С. Співпраця закладу дошкільної освіти та родини – необхідність і вимога сьогодення. *Людинознавчі студії*. Серія «Педагогіка». 2021. № 12 (44). С. 11–17.
3. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. Київ: Видавництво, 2021. 37с.
4. Беленька Г. В. Зростання дошкільника в праці. Київ: Шкільний Світ, 2010. 112 с.
5. Беленька Г. Дошкільний заклад і родина: співпраця заради дитини. *Дошкільне виховання*. 2019. № 2. С. 3–6.
6. Біла І. М. Розвиток пізнавальної діяльності дошкільників. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В. С., 2009. 120 с.
7. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 408 с.
8. Ведмеденко Д. Від інтересу до працьовитості. *Дошкільне виховання*. 2008. № 4. С. 12–14
9. Виховання та навчання дітей дошкільного віку в різновікових групах: курс лекцій з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання напряму

- підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта» / укладач О.М. Попович. Мукачєво: МДУ, 2018. 104 с.
10. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Харків: Мадрид, 2015. 220 с.
 11. Гріднева О.М. Ігрові технології як засіб формування соціальної компетентності старших дошкільників. URL: <http://refs.in.ua/igrovi-tehnologiyiyak-zasib-formuvannyasocialenoyikompetent.html>.
 12. Давидчук А.М., Тамбовцева А.Г. Форми організації навчання в різновіковій групі дитячого садка Київ, 1992. 36 с.
 13. Долинна О., Низковська О. Праця як засіб формування предметно-практичної компетенції дітей. *Дошкільне виховання*. 2012. № 9. С. 22–27.
 14. Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи: збірник наукових праць / Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2020. 496с.
 15. Дошкільна та початкова освіта в сучасному педагогічному просторі: [монографія] / за заг. ред. О. В. Лобової, С. М. Кондратюк. СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. 352 с.
 16. Збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта» / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 321 с.
 17. Каньоса Н. Г. Теорія та методика співпраці ДНЗ з родинами. Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський, 2015. 121 с.
 18. Ковалєвська Н., Пасічніченко А. Організація співпраці ДНЗ із сім'єю в сучасних умовах. Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв / за ред. Г. С. Тарасенко. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. Вип. 4. С. 182–185.

19. Крутий К. Сучасне заняття та освітні ситуації. *Дошкільне виховання*. 2016. № 9. С. 6–10.
20. Кузьменко В. У. Сутність технології розвитку індивідуальності дитини 3-7 років. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т. VII. Вип. 4. К.: ГНОЗІС, 2005. С. 181-190.
21. Ладивір С. Радість розвитку. Взаємодія дорослого з дитиною. Київ: Редакція газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. 128 с.
22. Павленчик В. О. Співробітництво з однолітками. Аналіз результатів роботи педагога. *Дошкільне виховання*. 2000. № 3. С. 3-4.
23. Піроженко Т. Особистісний розвиток дітей у творчих іграх. *Дошкільне виховання*. 2012. № 9. С. 28–31.
24. Пісарєва О. Особливості взаємодії дитини-дошкільника з однолітками. URL: https://lib.iitta.gov.ua/4546/1/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82_Microsoft_Office_Word.Pdf
25. Пісоцький О. П., Пісоцька Л. М. Характеристика продуктивних видів діяльності дітей старшого дошкільного віку. *Наукові записки НДУ ім. Миколи Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. 2018. № 3. С. 140 - 146.
26. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник. 2-ге вид., допов. Київ: Академвидав, 2013. 464 с.
27. Поніманська Т.І., Дичківська І.М. Дошкільна педагогіка. Практикум: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, спеціальність «Дошкільне виховання». Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 352 с.
28. Поряд і разом: соціалізуємо старшого дошкільника : навчально-методичний посібник / С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Луценко, В. Маршицька, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр; за заг.ред. Н. Гавриш. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 252 с.

29. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2022. 264 с
30. Психолого-педагогічний супровід формування особистості дошкільника: колективна монографія / Т. Кочубей, В. Кузь, Л. Іщенко [та ін.]; за заг. ред. В. Кузя. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 212 с
31. Семениченко М. І. Виховання дружніх стосунків у старших дошкільників в ігровій діяльності. URL: <https://klasnaocinka.com.ua/ru/article/vikhovannya-druzhnikh-stosunkiv-u-starshikh-doshki.html>
32. Сіренко А. Є. Формування у старших дошкільників впевненості в собі у груповій діяльності: дис. ...кан. п. наук: 13.00.08. Київ, 2016. 293 с.
33. Станіченко О.Ф. Специфіка виховання чуйності у дітей дошкільного віку. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15546/1/44.pdf>
34. Сучасна дошкільна освіта у наукових пошуках студентської молоді: збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта» / за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 170 с.
35. Тесленко С., Бандурко О. Методика виховання взаємодопомоги у дітей старшого дошкільного віку в процесі спільної праці. *Colloquium-journal*. 2022. №34 (157). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-vihovannya-vzaemodopomogi-u-ditey-starshogo-doshkilnogo-viku-v-protsesi-spilnoyi-pratsi>.
36. Удот В. Формування міжособистісного партнерства в дітей старшого дошкільного віку в процесі ознайомлення із соціальним довкіллям. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 39, том 3, 2021. С. 252 - 257.
37. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Острианська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. О. Рейпольської. Харків : Друкарня «Мадрид», 2015. 330 с.

38. Щербакова К. Й. Спільні ігри дошкільників як одна з умов виховання толерантності. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2014. Випуск 1.47 (114). С. 318-321.
39. Якименко Л.Ю., Луценко В.О. Особливості міжособистих відносин в дитячому колективі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Збірник наукових праць, Випуск 16, книга 1. 2012. С.389 - 396.

ДОДАТКИ

Додаток А

